

Till konstruktionen av Östergyllen

Bilden av Östergötland i reseskildringar från upplysningen och romantiken

Patrik Lundell

När Nils Holgersson övernattar på en holme i sjön Tåkern får han av en händelse höra den gamla berättelsen om Spådomen. Den handlar om den östgötske bonden som förunnades utnyttja Ulvåsafruns, det vill säga den heliga Birgittas förmåga att se in i framtiden. Vad han ville veta var kort och gott hur det skulle gå med Östergötland. Den visa frun berättade då om lysande kloster, domkyrka, slott, bruk, herrgårdar; hon berättade om en grävd farled som skulle förena två hav, om då i Motala och slammer i Norrköping, allt som skulle komma att skänka glans åt Östergötland... (Lagerlöf 1945:251–56).

Den här artikeln handlar om reseskildringarnas föreställningar och idéer kring landskapet Östergötland från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet. Slätten och landskapet laddas med historia samtidigt som idén om Östergötland tar form och konstrueras.¹

De geografiska enheter vi kallar landskap är på något vis förknippade med föreställningar om deras allmänna naturförhållanden, med ett visst slags landskap. Ett landskap utgörs också av dess kultur, dess städer, befolkning, minnesmärken, historia. Avsikten här är att fånga de attityder som betraktaren lade i dagen. Det som söks är reseskildringarnas bild av Östergötland och hur denna förändras över tiden.

Reseskildringen räknades under den här tiden i allmänhet till Litteraturen. Kellgren, Ehrensvärd, Franzén, Atterbom, von Unge är

några av genrens mest bekanta namn, den store portalgestalten Linné. Eftersom intresset här är riktat mot föreställningar om landskapet och inte mot reseskildringen som sådan, kommer emellertid ingen hänsyn att tas till eventuella litterära kvaliteter. Materialet omfattar såväl dagboksnoteringar som bästsäljande översättningar med litterära ambitioner. Författarna är allt från någon kringvandrande gesäll till personer ur samhällets toppskikt, varifrån lejonparten av författarna givetvis kom. Konventionerna och referenserna är ändå för det mesta desamma.

Resenärerna är merendels svenskar, men här förekommer även danskar, tyskar, engelsmän och fransmän, liksom en och annan ryss, polack, spanjor och holländare. Syftet har dock inte varit att beskriva en utländsk respektive en inländsk eller en östgötsk kontra en icke-östgötsk syn på landskapet. Ambitionen har varit att fånga vissa gemensamma värderingar och föreställningar, en kanon. Även de utländska skildringarna var kända och lästa här i landet, många gånger översattes de, och som sådana blev de en del av de inhemska föreställningarna. I varierande grad gjorde sig även de utländska resenärerna bekanta med den svenska litteraturen.

För vilka ägde då den bild av Östergötland som här ska behandlas giltighet? Den fanns sannolikt framför allt hos de bildade grupperna i samhället, hos dem som läste annat än postillor, katekes och psalmbok. Reselitteraturen var en ansedd och läst genre. Den borde

därför, i ett ständigt växelspel, både ha bekräftat gamla och tillfört nya föreställningar till läsarna.

Genrens oerhörda expansion rent kvantitativt är viktig att ha i minnet. Boktrycket i stort började öka lavinartat vid den här tiden (se Lundell 1997 och referenser där). För Östergötlands del återfinns i Samuel E. Brings *Itineraria Svecana* (1954) i runda tal 150 reseskildringar rörande resor mellan åren 1743 och 1861; av dessa 150 gäller hälften tiden efter 1836.

Förenklat går det därför att hävda att Östergötland, om därmed menas föreställningar och idéer kring detta landskap, liksom övriga delar av Sverige, i mångt och mycket konstrueras under den här tiden. Visst fanns en schablonbild av Östergyllen långt tidigare, därom vittnar bland annat den så kallade östgötasången i *Chronica episcoporum Lincopensium* från 1523, liksom Daniel Kylanders oration från 1630-talet om det ”Fagra, fagra Östergötland” och Georg Wallins strofer från 1720 om ”ett Kanaans land som Östergyllen kallas” (Lindqvist 1989:9). Men det är nu som idén om landskapet Östergötland på allvar upptäckts, skapas och sprids. När det i fortsättning talas om 1700-talets respektive 1800-talets bild, gäller om den senare att den alltid är fylligare och skarpare, mer schablonartad och delad av fler människor.

Från slättland till slättland

Den bekante tyske resenären tillika professorn i teologi, Friedrich Wilhelm von Schubert, får här inledningsvis illustrera något som gäller så gott som samtliga här använda reseskildrare. För det första att betraktaren är styrd av sina förkunskaper, bland annat hämtade ur tidigare reseskildringar, och för det andra att resenären ser landskapet från allfarvägen. Till Östergötland kom man, under den förra delen av den här perioden, från Småland eller genom Kolmården. När Schubert 1817

passerade den småländska gränsen noterade han följande: ”Nu är man i det rika spannmålslandet Östergötland, hvilket man här mellan skogar och berg icke anar” (Schubert 1823:I, 201). Trots att han alltså befann sig i ett långtifrån platt och uppodlat landskap, omtalade han detta som det bördiga slättlandet Östergötland.

I början av 1800-talet fick bilden av Östergötland annars ett inslag av berg och skogar. 1700-talets resenärer hade så gott som genomgående framhållit landskapet som ett utpräglat slättland. Så gjorde till exempel den engelske baronen och historikern Nathaniel William Wraxall 1774, då han på sin väg från Småland tyckte att ”every thing had assumed a cheerful appearance, and the groves of fir were succeeded by a cultivated and liberal soil, covered with grain, and exhibiting marks of industry” (Wraxall 1807:93). Tydligt framgår också vari det tilltalande med slätten ligger. Att däremot hävda att den uttalade nyttoaspekten hindrade en estetisk uppskattning vore djupt ohistoriskt. Sammanställningar som ”den vackra och fruktbara slätten” (Meerman 1810:II, 13; min övers.) ska uppfattas både estetiskt och ekonomiskt. Det nyttiga *var* helt enkelt vackert. (Om nyttorelaterande 1700-talsresenärer se t.ex. Lindholm (1978), om Johan Hinric Lidén, och S.G. Lindberg (1956), om Bengt Ferrner.)

Det var emellertid inte bara spannmålslandet som kunde försvaras utifrån en utilistisk ståndpunkt under 1700-talet. Skogen bedömdes av somliga, i synnerhet om ändamålet med resan var att just inventera naturtillgångarna, alls inte som mörk och farlig utan som nyttig. Carl Hårleman tycker till exempel inte om vad han ser på sin färd genom landskapet – ”I hela denna bygd [...] saknas tilträkelig skog och löfträn” ([Hårleman] 1751:11) – och han fröjdas vid åsynen av Smålands ”härliga och i bästa växt stående skogar” ([Hårleman] 1751:18). Samma utilistiskt estetiska attityd omfattar även de pilträd som

anses så karakteristiska för vägarna i Östergötland under den här tiden. Eric Gustaf Lidbeck, sedermera plantagedirektör över Skåne, anser till exempel att de östgötska pilvallarna borde ”blifwa en eftersyn för alla wederbörande, ty landet prydes och nyttan är synlig” (Lidbeck 1760:275). Att Lidbeck åtminstone vann gehör i sin egen provins är känt och synligt än idag.²

De östgötska bergen, i den mån de kommenteras av 1700-talsresenären, uppfattas i regel som hinder, både vid Smålands- och Södermanlands/Närkegränsen. Den danske historikern Jacob Langebek färdas 1753 på väg söderifrån på ”en styg Vei, fuld af Bjerger og Bakker” (Langebek 1794:165). Bergen var verkligen farliga, inte minst för den, vilket var det vanliga, som färdades med häst och vagn. Vagnar som far av vägen, hjul som går sönder, hästar som inte orkar stå emot eller som skenar är inga ovanliga vittnesmål. Även andra faror hotade: Fransmannen Devon (1789:189) fruktar under hela sin färd genom Kolmården att skjutsbönderna helt enkelt ska mörda honom. Pustar ut gör han först vid anblicken av Norrköping nere på den uppodlade slätten. Har bergen något värde är det främst för den utsikt de erbjuder över slättlandet, och det är inte ovanligt att 1700-talsresenären lämnar hela Kolmården okommenterad men utbrister i hänförelse när landet breder ut sig på vägen ner från höjderna: ”slätten, som utbreder sig över en god del av Östergötland, har skänkt landskapet smeknamnet Sveriges Italien”, menar till exempel holländaren Johan Meerman 1797 samtidigt som han avslöjar de klassiska idealen (Meerman 1810:II, 13; min övers.).

Att 1700-talets upplysning favoriserade det uppodlade slättlandet framför skogar och berg, måste betraktas som välkänt. Rötterna till denna nyttosyn kan sökas hos såväl klassikerna som i Den heliga skrift. Poängen här är att dessa ideal utövade en mycket påtaglig makt över vad man faktiskt såg. 1700-talets

Östergötland blir sålunda synonymt med den kultiverade, tämjda slätten genomskuren av planterade pilalléer. Den vilda naturen ges inget värde i sig. Visserligen prisas ibland skogen både för sitt estetiska och ekonomiska värde. Men växer den otillgänglig saknar den behag. Och för det allra mesta passeras landskapets berg och skogar med tystnad. Idealen är klassiska och utilistiska, förändringen som sedan följer är tydlig.

Med 1800-talet kommer en positivare syn på bergen och skogarna (Nicolson 1959). De estetiska ideal som kallas romantiska krävde om inte sublimes så åtminstone pittoreska landskap. Variation och kontraster blev nyckelbegrepp. De trakter kring Kolmården, vilka 44-åringen Meerman 1797 kallade italienska, jämför den tjugo år yngre, kände engelske reseskildraren John Carr 1804 med Schweiz. Idealen har förskjutits, platsen ges andra referenser. Där Meerman begäpat den uppodlade slätten ser Carr något helt annat: ”vast rocks, lakes, forests of fir, and scattered hamlets: This was by far the finest prospect which I beheld in Sweden”. Utsiktspunkten, som mycket väl kan ha varit exakt densamma som Meermans, hänför rentav den mer romantiskt sinnade Carr till den grad att han knåpar ihop några stämningsfulla strofer om ”A Swedish Cottage” (Carr 1805:114; jfr äv. Schubert 1823:I, 203).

Uppskattningen av bergen och skogarna, vilda eller med insprängda spår av mänsklig arbetsamhet, ledde till att landskapet på flera sätt omkodades. Fransmannen Daumont påstår exempelvis 1830 att Linköping är belägen ”midt i en bördig dal” (Daumont 1834:54), en mer än lovlig tolkning av staden som på 1700-talet låg och väl också i våra ögon ligger på en liten höjd ute på slätten.

Även andra delar av Östergötland kom att beresas och kommenteras med dessa förändrade ideal. Trakterna kring Ydre i södra delen av landskapet, där Leonhard Fredrik Rääf stundom höll hov med gräddan av de svenska

Staden i dalen. Linköping från söder. Akvarell av C. J. Buckley, början av 1800-talet (jfr F. Lindberg 1975:249). Östergötlands länsmuseum. Foto: Robert Sandell.

romantiska diktarna (vilka för övrigt i stor utsträckning var just östgötar), blev för många inbegreppet av Östergötland. Christian Molbech, historikern och litteraturkännaren, som för en tid 1812 reste tillsammans med Atterbom, talar rentav om ”det biergige Østergöthland” (Molbech 1817:III, 116); slätten mellan Vadstena och Linköping blir inte stort mer än en pendang till bergen. Och några år senare saknar skalden och litteratören Karl August Nicander nästan ord för ”landskapets titaniska massor”: ”Hvilka berg!” (Nicander 1831:4). Ett annat talande omdöme faller skåningen Hans Peter Klinghammer, rådman i Landskrona: ”Väl utgöra berg och skogar äfven i [Östergötland] de mest karakteristiska dragen af dess fysionomi; men att Östergöthland, detta oakadt, hufvudsakligen är ett sädesland, det ser man af de vidsträckta och särdeles bördiga åkerfält, som på de mellanliggande stora slätterna utbreda sin

ljusare grönska” (Klinghammer 1841:187). Eller med andra ord: Ett slättland vars främsta kännetecken är berg.

Med vurmandet för bergen och skogarna följde också stundom en nedvärdering av slättlandet. När välkände Jonas Carl Linnerhielm, en både tidig och tydlig exponent för det pittoreska idealet, blickar ut över slätten ser han ”ej annat än åkrar eller platta skugglösa ängar” ([Linnerhielm] 1816:26), eller vad en annan resenär 1830 kort och gott benämner ”traktens enformighet” (Lessing 1831:168; min övers.). Denna attityd ska emellertid inte ges större proportioner än den förtjänar. En vanligare inställning är att slättlandet visserligen är enformigt, men att dess bördighet ursäktar detta. ”[D]essa platta slättmarker vinna genom sin synbara frodighet en villig ursäkt för den monotoni, hvarmed de uppehålla ögat”, menar till exempel samme Linnerhielm (1806:116). Den vanligaste in-

ställningen var emellertid alltjämt den som hystes på 1700-talet. Docenten i estetik Adolf Törneros skriver 1823: ”på den sydliga brinken af Kolmården stodo vi länge och skådade ned i ÖsterGyllens *goldene Au*, fruktbarhetens lefvande afbild” (Törneros 1840:269).

Slättlandets makt över sinnena var stor. En utilistisk syn på landskapet inkorporerades i den romantiska. Nyckelorden var som sagt variation och kontraster. Östergötland ”kan uppvisa jemngoda profstycken på allt hvad de öfriga landskaperna hafva mildt och vildt, täckt och sublimt; men den magra ledsamheten har der knappast bosatt sig”, menade till exempel nyssnämnde Törneros (1840:278). Hur romantiskt lyran än stämdes, nog spelade den toner om bördighet, fruktsamhet och rikedom. En och samme resenär prisade än det vilda, än det tämjda, än bergen, än åkrarna. Istället för att uppfatta dessa föreställningar som brott mot 1700-talets upplyst utilistiska ideal, är det värt att betona kontinuiteten.

Bilden av Östergötland fick alltså i och med 1800-talet ett inslag av berg och skogar. För somliga, låt vara ett fåtal, var landskapet helt enkelt ett berglandskap; trakterna mot Småland samt Kolmården inbegrep, tycktes de mena, det verkliga Östergötland. Uttryck för sådana föreställningar är vanliga omkring 1800 till 1830. Sedan tar de, mer eller mindre, tvärt slut. Bilden av landskapet domineras därefter återigen så gott som fullständigt av det bördiga slättlandet.

Ytterst förenklat och schematiskt kan alltså Östergötland från mitten av 1700-talet till omkring 1800 sägas ha varit ett slättland, från 1800 till 1830 ett slättland och/eller berg- och skogslandskap allt efter behag, och från 1830 till 1800-talets mitt åter ett slättland. Tog drömmarna om berg och trolska skogar slut 1830? Hade idealen förändrats så snabbt? Ingalunda, och gränsen 1830 ska mer korrekt sättas till 1832, det året invigdes nämligen Göta kanal.

Göta kanal

Göta kanals betydelse för bilden av Östergötland kan svårligen överskattas. Kanalen innebar att majoriteten av de reseskildrare som färdades genom landskapet gjorde detta just längs denna. Östergötland blev för dessa den del av landskapet som kunde beskådas från kanalens ångbåtar. Hade färden landvägen tidigare oftast gått från skogarna vid Smålandsgränsen över städerna Linköping och Norrköping till Kolmården, färdades man nu nästan vinkelrätt mot denna rutt, från Östersjön till Vättern, och de städer man besökte var Söderköping, Motala och, för det mesta, Vadstena. Berg och skogar kom man inte i närheten av, förhållandevis. Självfallet reste en del alltjämt till Linköping och Norrköping, och självfallet hade somliga även tidigare tagit sig till Söderköping och Vadstena. Det kan ändå hävdas att man efter 1832 bokstavligen färdades genom ett annat landskap.³

En given följd av denna omlagda färdväg blev att Östergötland, som tidigare varit inramat av skogiga berg, nu inramades av vatten. Komplementet till slätten var nu inte höjder och skog utan böljor och, inte minst, öar. Man upptäckte skärgården. Den tyske prästmannen A. Dreising reseskildring av år 1839 uppvisar något som aldrig setts tidigare, ett helt kapitel ägnat ”Skärgården”, och omdömet löd så här: ”Färden genom den svenska skärgården var idylliskt vacker!” (Dreising 1885:37; min övers.) Engelsmannen Robert Colton fyller på och kallar sitt möte med, vad han i sin okunskap trodde skulle vara ”[t]he frightful Baltic” kort och gott för hela Sverigesans ”*bonne bouche*” ([Colton] 1847:70).⁴

Kanalen var i sig en makalös attraktion, och som sådan gav den Östergötland en hög prestige, vilket i stor utsträckning bidrog till att tillströmningen av resenärer ökade. Göta kanal kom att inta en given och framträdande plats i bilden av Östergötland. En reseskildring från Östergötland som inte på något sätt berörde kanalen var närmast otänkbar.

Göta kanal var ett storverk av proportioner som den nutide läsaren kan ha svårt att föreställa sig; detta såväl ur ett internationellt som ur ett historiskt perspektiv. Det var långt ifrån bara svenska kanalvänner som liknade det enorma projektet vid det mest storslagna romarna någonsin åstadkommit. Referenserna till Rom är legio och ska läsas bokstavligt. ”Slussarnas prakt och soliditet kan jämföras med byggnaderna i Romarnes mest lysande epoker, hvilka eljest äro våra läromästare”, utbrast till exempel tysken von Hallberg-Broich, resenär och litteratör, redan femton år före öppnandet (Hallberg-Broich 1820:117f). Göta kanal gjorde Sverige till ”ett land i Europa” ([Sturzen-Becker] 1858:31), ett Sverige som annars ofta uppfattades som fattigt och efterblivet.

Även på ett lokalt plan talade kanalen om rikedom: ”Det är allmänt känt”, menar Oscar Patric Sturzen-Becker, känd under pseudonymen Orvar Odd, 1839, ”hvilket stort infly-

tande i ekonomiskt måtto kanalen redan egt på de landsträcker, den genomskär. Jorden har stigit i värde på ett alldeles märkvärdigt vis” ([Sturzen-Becker] 1858:32). Landskapet som kanalbåtsresenären överblickade var dyrbart och värdefullt.

Kanalens turistvärde är för övrigt ingalunda en sen upptäckt. Göta kanal byggdes främst för transport av gods och människor och som en länk i centralförsvaret, men redan från början togs den även i bruk för det blotta nöjets skull. Skalden Herman Säterberg kunde redan året före den officiella invigningen ”hos läsaren på det högsta rekommendera en sådan kanalfärd under högsommaren, såsom en af de angenämaste resor man inom vårt land kan göra” (Säterberg 1896:248). Och Sturzen-Becker sade sig i sin tur inte vilja utbreda sig över kanalens ”riksviktiga betydelse eller dess storhet såsom mekaniskt jätteverk, men blott anföra dess originella märkvärdighet ur pittoresk syn-

Skönhet och nytta. Bergs slussar, litografi, ur C. J. Billmark, *Pittoresk resetur från Stockholm till Neapel* (1852).

punkt” ([Sturzen-Becker] 1858:30). Det finns emellertid ingen anledning att renodla den ekonomiska respektive den estetiska uppskattningen av romarverket, ty, som samme Sturzen-Becker anmärker med en ögonskenlig upplysningsrefräng, att ”[s]ällan har det nyttiga blifvit på ett så lyckligt sätt förenadt med det sköna, ’utile dulci’” ([Sturzen-Becker] 1858:31). Uppenbarligen samexisterade de två betraktelsesätten alltjämt. Det nyttiga var fortfarande vackert.

Landskapet, städerna och minnena

Till bilden av landskapet hör också bilden av landskapets städer.⁵ Norrköping vore till exempel inte Norrköping utan den stora slätten bakom sig, och Östergötland vore något annat utan denna stad. ”Emedan staden är belägen i en mycket folkrik provins och i en lyckligt vald trakt”, menar till exempel den välkände resenären Ernst Moritz Arndt 1804, ”så herrskar derstädes mycken verksamhet” (Arndt 1807–08:IV, 77). Staden utgjorde dessutom ett sällan förbisett och alltid uppskattat inslag i den tavla utsikten från Kolmården erbjöd. Bäst fångas kanske det ömsesidiga förhållandet mellan land och stad i fenomenet ”Norrköpingsmjöl”, vilket ”säljes, snart sagt, i rikets alla större och mindre handelsstäder” (Klinghammer 1841:197).

Norrköping stod under hela perioden framför allt för manufakturerna och industri. Staden kom alltmer att vinna anseende som ”rikets förnämsta fabrikstad” (Daumont 1834:68), ”Sveriges första fabriksstad” (Lessing 1831:168; min övers.), ”Sveriges Birmingham” ([Sturzen-Becker] 1856:26), och så vidare. Stapelstaden vid Bråviken var modern, dess offentliga inrättningar imponerande, inte minst det lika storslagna som humana spinnhuset, vilket i upplysta ordalag lovsjungits i prästmannen Hans Olof Sundelius *Norrköpings minne* (1798:633), ett verk som mer än en reseskildrare refererar till. Med svenska mått mätt var staden stor och rik.

Linköping, provinsens andra stad, var under framför allt 1700-talet den kyrkliga lärdomsstaden. Här fanns domkyrka, gymnasium och bibliotek som alla rankades bland de förnämsta i riket; Linköpings stift gick för övrigt under benämningen rikets andra (eller första efter ärkestiftet). Under 1800-talet fick staden sedan smeknamnet ”lilla Stockholm”, ”paa Grund af den herskende Fornemhed, den franske Selskabstone og Hyppigheden af Forlystelser” (Molbech 1817:III, 71), och, det ska tilläggas, på grund av den storslagna teaterbyggnaden, av en del jämförd med operahuset i huvudstaden. De olika omdömena vittnar inte bara om stadens utveckling och historiens gång utan också om resandets. På 1700-talet var resenären i stor utsträckning den lärde, på 1800-talet turisten.⁶

Med 1800-talets intresse för historien utövade emellertid den ”götiska” domkyrkan och biblioteket alltjämt en inte föraktlig dragningskraft. Linköping blev därtill platsen där slaget vid Stångebro en gång stått, ett slag som befriat Sverige från påvemakt och skänkt Frihet åt riket; Linköpings blodbad var inget mindre än ”[a] memorable assertion of political rights” (James 1816:103). – ”Linköping! I vår historia finnes få ortnamn, vid hvilka så många minnen fästa sig” ([Sturzen-Becker] 1858:26).

Icke desto mindre, Göta kanal ledde till att resrutten vanligen blev en annan. Både Linköping och Norrköping kom i viss mån att överges som resmål. Och Norrköping hade ändå inte mycket att erbjuda av historiska märkvärdigheter. De många bränderna hade utplånat det gamla; man talade istället om ”stadens nuvarande reguliera och glada utseende” (Daumont 1834:66), och det var näppligen sådant forntidssvärmaren ville ha. Edvard Steanes anteckningar från hans kanalfärd 1858 får här sammanfatta läget för de två städerna: ”We went near to the more modern town of Norrköping, the Birmingham of Sweden. We passed also the town of

Linköping, and had a distant view of the ancient cathedral” (Steane 1859:225). Efter som Norrköping ligger ett par mil från färdvägen och omöjlig kan ha setts av Steane, blir hans notering dessutom ett vittnesbörd om att staden trots att den kanske inte alltid besöktes ändå hade stor betydelse för uppfattningen av landskapet.

Linköping och Norrköping kan därtill sägas ha blivit överflödiga som resmål. Vägen längs kanalen erbjöd, bortsett från skogar och berg, det mesta av vad 1800-talsresenären ville ha. Vid inloppet i Slätbaken, efter en färd bland skären, mötte man Stegeborgs slottsruin, ”famed in Swedish history for hard fighting and romance” ([Colton] 1847:71), vidare Söderköping, ”once renowned as the fairest city of Inner Sweden, in days gone by” (Atkinson 1848:205), och sedan Vreta klostrets medeltida kyrka, ”detta gamla minnesställe” ([Andersson] 1846:8f). För att slutligen tillfredsställa även den andra sidan av 1800-talsresenären, upplysningsarvingen och den framstegstroende, nåddes Motala Mekaniska Verkstäder. Väl kommen till Motala tog man sig också i allmänhet till Vadstena.

Intrycken från Vadstena som förmedlas av drygt hundra års resande är talande för hur landskapet alltmer kom att ges en historisk laddning. Meerman, som besöker staden 1797, är 1700-talsmässigt avfärdande: ”Staden är död” (Meerman 1810:69; min övers.). Egentligen samma sak, men med en helt annan innebörd, förmedlas halvsekle senare i *Wadstena förr och nu* av Erik Magnus Pontin, kammarherren och litteratören: ”Wadstena är, om uttrycket tillåtes, ett slags *Herculanum*, de dödas stad, der stora rikedomar från flydda tider äro samlade.” Blotta disponeringen av stoffet i Pontins till meditativ extas gränsande skildring är belysande; endast de sista 25 sidorna av den 260 sidor starka berättelsen handlar om ”nu” – ett ”nu” som tar sin början i 1500-talet ([Pontin] 1846:9).

Exemplen kan mångfaldigas. De fula och krokiga gatorna blir dyra minnen från svunna dagar; slottet som förr blott var en förfallen byggnad blir ett slott i ett beklagligt förfall; klostret som under 1700-talet mest inbjudit till förklenande anekdoter om liderliga nunnor och munkar förvandlas till en plats för kontemplation; och den vidskepliga Birgitta får så småningom en viss status.

Nära förbunden med denna historicering och ruinromantik, vars mer bekanta uttryck i det här sammanhanget är verk som Thersners (1817–67) och framför allt Anckarswärds (1828–30), var den allt populärare fotvandringen. Med romantiken blev vandringen mode. von Unge vandrade, Atterbom likaså, och långt senare än bekantare Hazelius; vandringens popularitet bestod. Även Östergötland genomvandrades. Exempelvis bär Pontins Vadstenaskildring talande nog undertiteln *Vandringar och hvila*. Och vandringen hade inte bara närmare till kontemplation över människoverkens förgänglighet. Lika lätt hade han att närsomhelst stanna och gå upp i vilka känslor det än var som för tillfället svämmade över; det kunde gälla naturen, någon vandrande vän eller lika gärna det enkla folket, det som alltjämt hade kvar något av det forna och ursprungliga (jfr von Platen 1981).

Den bild som här givits är en förenkling. 1700-talet saknade inte sinne för historia och även andra platser än dem vid kanalen besöktes av 1800-talsresenären. Ruinerna vid Alvastra söder om Omberg beskådades till exempel med ojämna mellanrum under hela den här aktuella perioden. Och Kolmården och skogarna i Ydre laddades under början av 1800-talet med både historia och sägner. ”[J]ag tviflar om någon ort i riket är mera rik på urgamla traditioner af äfventyrlig art”, som Törneros (1840:274) säger om Ydre. Givetvis bestiger man också Omberg. Att en historicering av landskapet sker, och att denna koncentrerar sig kring Göta kanal, sinnebil-

Det historiska landskapet. Alvastra klosterruin, akvatintgravyr, ur U. Thersner, *Fordna och närvarande Sverige* (1817–67); förlagan ritades 1819.

den för det tekniska framsteget och den nya tiden, är emellertid klart. En vacker tavla för denna förening ses vid Carl Johans enorma slusstrappa vid Berg. Ångbåtspassagerarna passar där på att bese de gamla och aldrig så uppvaktade kungagravarna i Vreta klosters kyrka, ”den nya tidens larm och buller” tränger in i den dunkla medeltidskyrkan (Hedberg 1861:17); på en given signal återvänder man till fartyget och färden mot nästa stora mål, verkstäderna i Motala.

Summan av historiska märkvärdigheter blir också imponerande för den forntidssuktande: Stegeborg, Söderköping, Bråvalla, Linköping, Skänninge, Vreta kloster, Bjälbo, Ulfåsa, Vadstena, Alvastra passerar alla revy med Folkungar och mord, Wasar och slott, helgon och kloster, biskopar och blodbad – för att blott nämna huvudnumren. ”Jag är kär i allt hvad jag hittills sett”, skriver Erik Gustaf Geijer 1825 då han just inträtt i Östergötland,

”och jag ser det i sjelfva verket för första gången. Jag skäms deröfver, när jag tänker på att jag är och vill blifva Svensk häfdatecknare. [- - -] Men jag måste åskådligt studera Götharike, denna herrliga, förnämsta skådeplats för vår medeltids Historia” (Geijer 1834:93).

Östergötland, de gamla göternas hem, var sprängfyllt av minnen.

Det rika landskapet. En summering

Östergötland förvandlades från slättland till slättland. Egentligen kan den romantiska bergsvurmen ses som en liten parentes; slätten fanns där förvisso hela tiden, stor och bördig och intagande. Och om upptäckten av bergen och skogarna runt sekelskiftet 1800 betingades av estetiska ideal, dikterades återgången till slättlandet av något långt mer handfast, Göta kanal. Samtidigt laddades landskapet med historia. Historien hade utspelat

sig där på grund av landskapets rikedom och betydelse. Rikedomen och betydelsen hade vuxit på slätten. Överhuvudtaget blev bilden av landskapet rikare, både kvantitativt och kvalitativt. Östergötland upptäcktes, skapades och omskapades.

Det ligger i reseskildringens natur att vara uppskattande; resenären tycker om att resa och han reser på platser som han finner angenäma. Reseskildringen blir ofta en kärleksförklaring. Men givetvis varierar entusiasmen i samma mån som geografin – en del osköna sträckor måste ju passeras för att nå de sköna. Likväl har det säkert framgått att Östergötland var ett uppskattat landskap. Om denna uppskattning kan förklaras med ett ord, är detta *rikedom*. Östergötland var rikt. ”Allting bär här syn för sägen, att man befinner sig uti en förmögen provins” ([Sturzen-Becker] 1858:24).

Rikedomen stod slätten för. Få är de resenärer som inte talar om den bördiga, fruktbara östgötaslätten. Kanske uttrycks denna faktor tydligast hos dem som inte fullt ut uppskattar dess skönhet. Sturzen-Becker formulerar sig till exempel så här: ”Östergötland är ett mäktigt rikt och fruktbarande land; men den stora slätten med sina eviga åkerfält och sina mustiga beten [...] är väl egentligen icke för ett opartiskt öga skön, annars än när man är rätt hungrig och hjertligen längtar efter ett stycke godt hvetebröd” ([Sturzen-Becker] 1856:24).

Att slätten var rik kunde även avläsas på den ”ovanliga mängd” kyrkor den uppvisade – ”aktningvärda uttryck af en välmåga, som unnar vår herre lika godt som sig sjelf!” ([Sturzen-Becker] 1858:24). Inget annat landskap kunde heller uppvisa så många utdikningar (Schubert 1823:I, 217), och var det inte rentav så, att hästarna i Östergötland var större och kraftigare än hos grannarna (Molbech 1817:68)?

Som vi sett vittnesbörd om var Östergötland heller inte fritt från berg och skogar. För

många var det snarare tvärtom, och utan tvekan bidrog det faktum, att män som Atterbom, Livijn, Hedborn, Kernell, Dahlgren, Sondén, liksom Rääf, var östgötar, till en uppfattning som denna: ”Intet land i Sverige, tror jag, kan jemnföras med Östergylln i mångfalld af scenerier” (Törneros 1840:278). Och även om skildringar av bergstrakter och resor dit nästan upphörde runt 1830, fanns givetvis minnena kvar.

Landskapet blev också allt rikare på historia, traditioner och minnen, i synnerhet medeltida. Utan att överdriva alltför mycket, var Östergötlands hävder i långa stycken också synonyma med Sveriges. Hur landskapet på ett tydligt sätt laddades med Sveriges medeltida historia, kan även det ses av ett delvis negativt uttalande: ”Alvastra, Wadstena, Skenninge, dessa gamla medeltidslokaler, från hvilka jag tyckte, att det redan slog mig i näsan en unken helgonskrins- och pergaments-lukt, en kostelig virak [rökelse] för allt hvad antiquariskt folk heter” ([Sturzen-Becker] 1858:23). Även om resenären i fråga kanske inte uppskattade doften, fanns den omisskännligt där.

Slätten hade också lagt grunden till manufakturerna i Norrköping, manufakturerna som sedan blev till industrier och skänkte Norrköping anseende som ett svenskt Birmingham. Och när Motala, med sina ångmaskiner och gjuterier, ibland får låna detta epitet, kan det knappast ses som ett svaghetstecken: Två av de platser i Sverige som gjorde anspråk på att hysa rikets ledande industrier låg båda i Östergötland.

Göta kanal, romarverket i modern tappning, stod inte bara för enorm rikedom i flera avseenden. Och kanalen styrde inte bara resenärernas väg *inom* Östergötland. De styrdes också *till* landskapet, vilket på det viset alltmer kom att få representera Sverige. Carl Johan Billmarks påkostade *Pittoresk resetur från Stockholm till Neapel* från 1852 avslöjar detta. Verket innehåller 100 litogra-

fier; av dessa har elva svenska motiv; Billmarks favoriter fanns på långt sydligare breddgrader. Fem av dessa elva är emellertid från Östergötland, och dessa föreställer Stegeborgs slottsruin, kanalen vid Söderköping, slustrappan vid Berg, Vreta klostrets kyrka och Vadstena slott. Se där ett gott stycke Sverige, med östgötsk rikedom och historia!

Referenserna hämtades annars som vi sett än från Italien, än från Schweiz. Och levererade man inte stereotyper av det slaget låg projiceringar hemifrån nära till hands: Danskarna såg i Östergötland ett stycke Danmark, engelsmännen England, tyskarna Tyskland. Och landskapet var inte på lång när så enformigt som Uppland eller Skåne, kunde ibland rentav få något "norrländskt svärmiskt" över sig ([Sturzen-Becker] 1856:25), eller om så önskades något "sydländskt" ([Pontin] 1846:5). Jämförelserna var många och skiftande, rika.⁷

Och hur bredde inte resenärerna på till lokalpatriotismens fromma! Stegeborg var Sveriges vackraste ruin. Eller också var Alvastra det. Ingen slätt var så bördig som den östgötska, ingen havre så hög. Ingen sjö så vacker som Vättern, eller Boren. Ingen industri effektivare än Motalas, ingen stad så historisk som Vadstena, Sveriges Loreto som en resenär kallar platsen ([Billberg] 1810). Och ingen utsikt var vackrare än den från Kolmården: "Landsvägen klättrar uppför en stor, skogsklädd höjd och så snart man nått toppen framträder som genom ett trollslag en utsikt över Östergötland, vilken överraskade och hänförde oss, likt israeliterna vid anblicken av det förlovade landet" (Quandt 1843:185; min övers.). – Och vilket annat landskap än Östergyllen kunde förresten ståta med ett poetiskt smeknamn?⁸

Myllan i Östergötland var god, och hade så varit sedan forna dagar. Bilden av landskapet blev därför en bild av rikedom och historia. Men traditionen förstärkte sedan sig själv och behövde väl åtminstone inte alltid hämta nä-

ring direkt från åkern. Idéer, minnen och bördig jord, sedermera parad med modern industri och ångans trollbindande kraft, skapade sedan än rikare bilder. Östergötland upptäcktes, skapades och omskapades.

Med schablonerna och traditionerna konstruerade kunde sedan vid sekelskiftet 1900 svensken blicka tillbaka. Så gjorde Hazelius, Lagerlöf, Heidenstam med flera. Den sistnämnde längtade som bekant efter marken och stenarna och diktade om provinsens historia. Upptäckten, skapandet och spridandet av bilden av provinsen med dess historia blev en del av nationsbygget.

Och alls inte oväsentligt: Landskapet var ju rikt på folk, faktiskt ett av de folkrikaste i landet. Låt mig därför helt kort och avslutningsvis säga något om

Östgötarna

Befolkningens storlek ansågs på 1700-talet som ett mått på landets välstånd. Tabellverket räknade och staten gjorde vad den kunde för att öka, vad man kallade, folknumern. När därför 1700-talets resenärer ständigt och åter framhåller Östergötland som folkrikt, ska dessa omdömen inte ses som fria från värderingar. Skalden Johan Gabriel Oxenstierna, bekant inte minst för sin landskapslyrik, noterade inte mycket i sin dagbok av vad han såg på sin resa genom Östergötland 1770. Möjligen berodde det på att han hade ögonen fulla av tårar efter ett smärtsamt farväl inför sin färd ut i världen. Det i stort sett enda som inte hör kategorin suckar och kval till är följande: "I dag har jag lämnat Östergjötland. Den del därpå, genom hvilken jag kommit, är ganska fruktbar och tyckes böra kunna föda ännu långt mera invånare" (Oxenstierna 1881:116). Tvivelsutan är det ord som anstår en upplysningstida, om än aldrig så förromantisk landskapsdiktare.

Fram till en bit in på 1800-talet är detta också det enda som sägs om folket. Några generaliseringar om östgötarnas kynne fö-

rekommer knappt i reselitteraturen på 1700-talet. De föreställningar som sedan ådagaläggs är desto frekventare, därtill synnerligen stereotypa, och givetvis gäller omdömena endast allmogen. Det som framför allt gör dessa schabloner intressanta här är att de nästan genomgående söker sin explicita förklaring i landskapet, främst i dess naturförhållanden men också i dess historia – i den mån man nu helt kan skilja dessa kategorier åt.

Att kvinnornas ”uppsyn blir, så till sägande, mera oqvinnlig, fränstötande och behaglös” (Törneros 1840:345), när man hamnat på östgötsk mark, och att männen å sin sida sägs äga ”ett kraftfullt och välbildadt yttre” (Klinghammer 1841:196) är kanske svårt, åtminstone vad angår det förra, att relatera till landskapet. Desto lättare är det med de östgötska inre karaktärsdragen. Östgöten är nämligen, och härom är samstämmigheten nästan total, egenkär, högdragen, stolt. Lika överens är man om orsaken: ”en Følge af Velstand og Frihed” (Molbech 1817:69). Så utbredda var dessa föreställningar att Karl August Nicander 1824 kunde anteckna följande lika missmodiga som osökta lakonism: ”Man märkte redan i dag på vägen, att man var i Ö. Göthland. Ingen bonde hälsar, knappt nickar en pojke på hufvudet. Landet flackt omkring Linköping, syntes bördigt” (Nicander 1950:21f).

Ulvåsafruns spådom om landskapets ärofyllda framtid, vilken berättelse Nils Holgersson får höra vid sitt nattläger på en holme i Tåkern, gör ändå inte den frågande bonden nöjd. Allt som hon sagt är visserligen imponerande och gott, men tiderna och tänkesätten förändras ju. Bonden kommer ideligen med invändningar och den visa fruns tålmod börjar småningom tryta. ”Du säger, att allting är förgängligt, sade hon, men nu ska jag ändå nämna något, som alltid kommer bli sig likt. Och det är, att sådana högfärdiga och envisa bönder som du, det ska det finnas här i landskapet till världens slut.”

”Knappt hade Ulvåsa-frun sagt detta, förrän bonden steg opp, glad och nöjd, och tackade henne för gott besked. Nu äntligen var han belåten, sade han” (Lagerlöf 1945:251–56).

Fil.mag. Patrik Lundell, doktorand
Idé- och lärdomshistoria, Lund

Noter

- 1 Konstruktionen av Östergötland sker givetvis inte bara i och med reseskildringen. Det finns en rik topografisk-historisk-statistisk litteratur som bidrar. Likaså är den framväxande regionalpressen av stor vikt.
- 2 De östgötska pilplanteringarna var enligt Lidbeck landshövding Ehrencronas verk (1727–36). Lidbeck blev plantagedirektör över Skåne 1756, alltså efter sin östgötska resa. De flesta av hans ansträngningar att befordra nyttiga planteringar ska ha slutat i intet, undantaget just pilarna. ”Av mera bestående betydelse blev de åtgärder han vidtog för att främja planteringen av pilvallar, detta karakteristiska inslag i den skånska landskapsbilden”, heter det t.ex. hos Krister Gierow (1977–79). Lidbeck var långtifrån den ende att uppfatta pilalléer som något typiskt östgötskt, och Stockholms vice stadsarkitekt Erik Palmstedt (1927:9) menade även han att de borde ”tjena til efter syn för andre slätt byggder”. Pilplanteringar var emellertid inte något i Skåne okänt före Lidbeck. Så noterar Linné flera, men på sin väg söderut passerar han också Östergötland, varom han skriver: ”Pil var mycket planterad på östgötslätt vid vägen på ömse sidor”; och när han i Skåne finner en dylik framhåller han behovet av fler (Linné 1751:15, t.ex. 105f, 239f, 246). Den riktiga högkonjunkturen för pilplanterandet i Skåne inföll decennierna efter enskiftets genomförande. Alltsedan mitten av 1800-talet har en tillbakagång skett (Emanuelsson 1985:107ff, 122ff).
- 3 Det ligger utanför ramen för den här artikeln, men man kan hursomhelst fundera över hur järnvägen sedan kom att förändra bilden. Färdvägen närmade sig då åter den gamla. Se t.ex. Sjöbeck (1929). Sannolikt spelar även det tempo varmed man färdas roll för synen på det man ser. Redan ångbåten

innebar ett högre tempo, älskat av många, förbannat av några. Ett exempel av det mer neutrala slaget: Fr.K. von Strombeck kallar "Söderköping, en efter svensk måttstock, icke obetydlig stad", förmodligen berodde överdriften på att färden så "Hastigt gick [där] förbi" (Strombeck 1840:96).

- 4 Vad gäller den under den här tiden allt positivare uppfattningen av havet se Corbin (1994).
- 5 Även bruksorterna, med för Östergötlands del Finspång, en betydande kulturinstitution, som den viktigaste vid sidan om Gusum, Boxholm, Åtvidaberg, skulle förtjäna en behandling; här får det emellertid räcka med ett påpekande.
- 6 Om teatern i Linköping skriver Molbeck (1817:III, 70): "en stor broget Træbygning, med en usædvanlig Mængde Vinduer, der synes at være Symbolet paa den Oplysning, man gjør sig til af i denne Stad"; och Thomas Thomson (1813:271) förundras också han: "I was struck with the appearance of a very magnificent theatre, standing just beside the principal church. To the eye it seemed as large, and externally magnificent, as the Opera-house in Stockholm. Except at Stockholm and Gottenburg, I had not seen any theatre in any of the towns of Sweden"; detta för att anföra blott ett par av alla entusiaster.
- 7 En ganska vanlig jämförelse är denna: "Skåne är utan tvivel den rikaste och bördigaste provins i Sverige; men Östergöthland, som jag nu genomfor, är den vida öfverlägsen i skönhet och pittoresk karakter" (Daumont 1834:64).
- 8 Den poetiska formen Östergyllen härleds från en äldre dialektal variant, Östergytland (Franzén 1982). Några jämförelser med andra svenska landskap har inte gjorts. Det ska även framhållas att det går att hitta andra bilder av Östergötland. Utgår man till exempel från ett renodlat småländskt perspektiv blir färgerna betydligt dunklare! Och givetvis finns andra bilder att visa upp, ty det som beskrivits här är ju blott en föreställning, verkligheten var stundom en helt annan och genererade därför också andra bilder. Så fick även östgötar lära vad missväxt och stor fattigdom innebar. En sådan annan bild som skulle kunna renodlas, liksom här resenärernas, är läkarnas; läs till exempel Johan Otto Hagströms (1993) brev till Collegium Medicum 1755–1785 och en bild av död, hunger, smuts,

överkonsumtion av brännvin och venerisk smitta blir påträngande tydlig, fjärran från Östergötland som det förlovade landet.

Referenser

- Anckarswärd, Michael Gustaf 1828–30: *Sveriges märkvärdigaste ruiner lithograferade*. Stockholm.
- [Andersson, J.F.] 1846: *Från Stockholm till Götheborg. En kanalresa Sommaren 1846*. Götheborg.
- Arndt, Ernst Moritz 1807–08: *Resa genom Sverige år 1804*, I–IV. Carlstad.
- Atkinson, George Francklin 1848: *Pictures from the North, in Pen and Pencil*. London.
- [Billberg, G.] 1810: Strödda anteckningar under en resa. I: *Journal för litteratur och theater* 1810: 230, 242, 246.
- Billmark, Carl Johan 1852: *Pittoresk resetour från Stockholm till Neapel*. Stockholm.
- Bring, Samuel E. 1954: *Itineraria Svecana. Bibliografisk förteckning över resor i Sverige fram till 1950*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Carr, John 1805: *A Northern Summer*. London.
- [Colton, Robert] 1847: *Rambles in Sweden and Gottland*. London.
- Corbin, Alain 1994: *The Lure of the Sea. The Discovery of the Seaside in the Western World 1750–1840*. Cambridge/Oxford: Polity Press (franska originalet 1988).
- Daumont, Alexander 1834: *Resa i Sverige år 1830*. Stockholm.
- Dreising, A. 1885: *Reise in Schweden*. Merseburg.
- [Drevon, Johan Frederik Hendrik de] 1789: *Voyage en Suède*. La Haye.
- Emanuelsson, Urban m.fl. 1985: *Det skånska kulturlandskapet*. Lund: Signum.
- Franzén, Gösta 1982: *Ortnamn i Östergötland*. Stockholm: AWE/Gebbers.
- Geijer, Erik Gustaf 1834: *Minnen*, I. Upsala.
- Gierow, Krister 1977–79: Eric Gustaf Lidbeck. I: *SBL* 22.
- Hagström, Johan Otto 1993: *Brev från Johan Otto Hagström*. Linköping: Östergötlands medicinhistoriska sällskap.
- Hallberg-Broich, Karl Theodor Maria Hubert von 1820: *Resa genom Skandinavien*. Stockholm.
- Hedberg, F. 1861: *Pittoreskt Sverige*. Stockholm.
- [Hårleman, Carl] 1751: *Til Kongl. Maj:ts Högtbetrodde Man ... Carl Fredrik Piper*. Stockholm. (Arbetet

- citeras ofta under titeln *Bref til presidenten grefve Carl Piper* eller *Resa 1750*.)
- James, John Thomas 1816: *Journal of a Tour in Germany, Sweden, Russia, Poland*. London.
- Klinghammer, Hans Peter 1841: *Minnen från åren 1829–1839*. Helsingborg.
- Lagerlöf, Selma (1906) 1945: *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, I. Stockholm: Albert Bonnier.
- Langebek, Jacob 1794: *Langebekiana*. Köbenhavn.
- Lessing, Christian Friedrich 1831: *Reise durch Norwegen nach Lofföden durch Lappland und Schweden*. Berlin.
- Lidbeck, Eric Gustaf 1760: [Bref från en resa i Sverige, Tyskland och Holland]. I: *Swenska Mercurius marsnumret*.
- Lindberg, Folke (1945) 1975: *Linköpings historia*, II. Linköping.
- Lindberg, Sten G. 1956: Inledning. I: Bengt Ferner, *Resa i Europa.*, Lychnos-bibliotek 14, utg. av Sten G. Lindberg. Uppsala och Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lindholm, Lars 1978: *Johan Hinric Lidén. Lärd och resenär*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lindqvist, Gunnar 1989: Östergyllen. I: *Östergyllen. Konst och kultur under 10.000 år*. Meddelanden från Östergötlands länsmuseum. Linköping: AB Östgöta Correspondenten.
- Linné, Carl von 1751: *Carl von Linnés skånska resa*. Stockholm.
- [Linnerhielm, Jonas Carl] 1806: *Bref under nya resor i Sverige*. Stockholm.
- [Linnerhielm, Jonas Carl] 1816: *Bref under senare resor i Sverige*. Stockholm.
- Lundell, Patrik 1997: Om boktrycket i provinsen. Linköpings stift 1740–1829 sett genom Luckan. I: *NTBB* 1997:1.
- Meerman, J. 1810: *Reise durch den Norden und Nordosten von Europa*, I–II. Weimar.
- Molbeck, Christian 1817: *Breve fra Sverrige i Aaret 1812*, I–III. Köbenhavn.
- Nicander, Karl August 1831: *Minnen från Södern*, I. Örebro.
- Nicander, Karl August 1950: *Minnen af vandrigen i Scandinavien*. I: *Samfundet Örebro Stads- och Länsbiblioteks Vänner. Meddelanden XVIII*. Örebro.
- Nicolson, Marjorie Hope 1959: *Mountain Gloom and Mountain Glory*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Oxenstierna, Johan Gabriel 1881: *Dagboks-anteckningar af Johan Gabriel Oxenstierna åren 1769–1771*. Uppsala.
- Palmstedt, Erik 1927: *Resedagbok 1778–1780*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Platen, Magnus von 1981: Svenska resan. Ett kapitel ur bildningsresans historia. I: *Naturligtvis*. Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet, skrifter nr 14. Umeå.
- [Pontin, Erik Magnus Constanz af] 1846: *Förr och nu i Wadstena*. Stockholm.
- Quandt, Johann Gottlob von 1843: *Nippes von einer Reise nach Schweden*. Leipzig.
- Schubert, Friedrich Wilhelm von 1823: *Resa genom Sverige, Norrige, Lappland, Finnland och Ingermanland*, I–III. Stockholm.
- Sjöbeck, Mårten 1929: *Östergötland. En landskaplig orientering vid betraktandet av Östergötland från statsbanornas tåg och under utfärder*. Stockholm.
- Steane, Edward 1859: *Notes on a tour in Sweden during the summer of 1858*. London.
- Strombeck, Friedrich Karl von 1840: *Anteckningar under en resa genom Sverige och Dannemark sommaren 1839*. Stockholm.
- [Sturzen-Becker, Oscar Patric] 1856: *Svenska reseintryck från den goda gamla skjuts-tiden af Orvar Odd. I. Från Stockholm söder-ut*. Helsingborg.
- [Sturzen-Becker, Oscar Patric] 1858: *Svenska reseintryck från den goda gamla skjuts-tiden af Orvar Odd. II. Från sundet norr-ut*. Helsingborg.
- Sundelius, Hans Olof 1798: *Norrköpings minne*. Norrköping.
- Sätherberg, Herman 1896: *Lefnadsminnen*. Stockholm.
- Thersner, Ulric 1817–67: *Fordna och närvarande Sverige*, II, Östgötadelen. Stockholm.
- Thomson, Thomas 1813: *Travels in Sweden*. London.
- Törneros, Adolf 1840: *Bref och dagboks-anteckningar*. Uppsala.
- Wraxall, Nathaniel William 1807: *A tour Round the Baltic*. London.

SUMMARY

To the Making of Östergyllen

The travel book image of Östergötland from Enlightenment and Romanticism

This article describes and analyses the travel book image of the province of Östergötland from Enlightenment to Romanticism (ca 1740–1860). The travel book genre grew considerably during the period at issue, wherefore one, with some simplification, can say that the image of Östergötland, as that of the rest of Sweden, was then constructed.

The utilitarian ideals of the 18th century exercised considerable power over what the traveller actually saw. Östergötland thus became synonymous with the cultivated flat land. With the appreciation of mountains and forests in the beginning of the 19th century Östergötland was re-coded. The enlightened utilitarian view was however usually incorporated with the Romantic one.

Göta kanal, inaugurated in 1832, involved a route almost perpendicular to the previous one; thus they literally travelled through another landscape, and Östergötland once again was related to as a typical flat land. The new route, among other things, led to the enchanting discovery of the archipelago. The canal, furthermore, was regarded as a modern equivalent to the works of ancient Rome, and as such it provided the province prestige. The two ideals still co-existed, and thus the canal was appreciated both for its picturesque beauty and utility.

Norrköping, the largest city in the province, increasingly gained reputation as a modern city, as the Birmingham of Sweden. The second largest city,

Linköping, was, in particular during the 18th century, renowned as the ecclesiastical centre of learning, one of the foremost in the country. During the beginning of the 19th century the city was given the pet name "little Stockholm", due to its prosperous social life and public entertainments.

During the 19th century the province was increasingly loaded with history, and, as it happened, Östergötland, the home of the old Geats (*göterna*), was to the bursting point filled with memories, in particular medieval ones. At the same time the characterizations of the common people became frequent. These were almost without exception deduced from the history and nature of the province. The inhabitant of Östergötland was, due to the prosperity and freedom of the province, described as conceited, haughty and proud.

To be sure the development involved a nuanced conception of the image, but at the same time the clichés and stereotypes were reinforced; the image of Östergötland was constructed. Furthermore, Östergötland was a comparatively appreciated province, and were this appreciation to be explained in one word, it is *wealth*.

With the stereotypes and traditions constructed, the Swede could at the turn of the 19th century look back. The discovery, creation and spreading of the image of the province and its history became a part of the making of the nation.